

“ЖАНГОВАР ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИДА АХЛОҚИЙ-РУҲИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИ ЎЗИГА ҲОС ЖИҲАТЛАРИ.”

Аминжонов Қурбон Хабибуллаевич

Ўзбекистон Миллий университети Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази тарбиявий ва мафкуравий ишлар цикли катта ўқитувчиси, истеъфодаги полковник

Уралов Хусан Бобоқулович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази Муҳандис-сапёр қўшинлари, кимёвий химоя ва топогеодезик таъминоти цикли катта ўқитувчиси, доцент, резервдаги подполковник

ARTICLE INFO.

Калит сўзлар: Ахлоқий-руҳий сифатлар, ватанпарварлик ғояси, таълим-тарбия, миллий руҳ, миллий ифтихор, миллий ғурур, жанговар руҳ, модал таъсир, хавф-хатар, таҳлика.

Анотация

Мазкур мақолада жанговар тайёргарлик жараёнида Ахлоқий-руҳий тайёргарликни ўзига ҳос жиҳатлари ҳақида сўз боради.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Ҳозирда минтакалардаги қарама-қаршилик, зиддият ва низолар, халқаро терроризм хавф-хатарлари тобора кучайиб бораётган бугунги кунда, кўплаб ривожланган давлатлар армияларидаги ҳарбий хизматчиларнинг ахлоқий-руҳий ҳолати, жанговар шайлиги ва тайёргарликни таъминлаш мақсадида ҳарбий хизматчиларни замонавий қурол-аслаҳа ва ҳарбий техникалар ҳамда ҳарбий-профессионал билим ва кўникмалар билан қуроллантиришга асосий эътибор берилмоқда. Ҳарбий хизматчиларни ўқув ва жанговар фаолиятда юзага келадиган экстремал вазиятларда уларнинг руҳий барқарорлигини таъминлаш ҳамда ишониб топширилган қурол-аслаҳа ва ҳарбий техникалардан самарали фойдаланиш учун ахлоқий-руҳий тайёргарлик ўта муҳим омил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг замонавий ривожланиш босқичи ҳарбий хизматчиларнинг ахлоқий-руҳий сифатларига юқори талабларни қўймоқда. Шу туфайли, шахсий таркибни содиқлик, жанговар фаоллик, интизомлилик, мардлик, фидойилик, жасурлик, бардошлилик каби иродани шакллантириш ва миллий руҳини кўтаришга бўлган зарурат ҳар доимгиданда кўпроқ юзага келмоқда.

Шу билан бирга, бугунги кунда ўта аниқликка эга ва инсон руҳиятига таъсир кўрсатувчи турли хил қуролларнинг яратилиши, урушларнинг асимметрик, сетечентрик ва гибрид кўринишларида олиб борилиши, шунингдек глобаллашув давом этаётган ва халқаро муносабатларнинг бутун тизими ўзгариб бораётган шароитларда халқаро ва минтақавий хавфсизликка хавф-хатар ҳамда таҳдидлар кўлами кенгайиб бораётганлиги каби омиллар, Қуролли Кучларнинг жанговар шайлиги ва жанговар қобилиятини оширишга қаратилган ишларни такомиллаштириб боришга бўлган объектив эҳтиёжни келтириб чиқариши билан боғлиқ равишда ахлоқий-руҳий

тайёргарликни самарали замонавий усул ва воситаларини қўлланилишини тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Шавкат Мирзиёев ушбу йўналишдаги ишларни жадаллаштириш лозимлиги тўғрисида доимо таъкидлаб келмоқда. Хусусан, 2018 йил декабрь ойидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Қуролли Кучларимизда жанговар руҳни юксалтириш, аскар ва офицерларимизни жисмоний ва маънавий жиҳатдан баркамол этиб тарбиялашга эътиборни янада кучайтиришимиз кераклиги” баён этилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, юқоридаги сифатларни ҳарбий хизматчиларда шакллантириш бўйича қўшинлардаги ахлоқий-руҳий тайёргарлик тизимини такомиллаштириш юзасидан илмий-тадқиқот ишларини ўтказиш, ушбу тушунчани мазмун-моҳиятини очиб бериш, буюк саркардаларнинг уни ташкил этишга бўлган ёндашувини синчиклаб таҳлил қилиш, замонавий жанговар ҳаракатларда шахсий таркибни ахлоқий-руҳий ҳолатига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш, соҳада етакчи хорижий давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш каби изланишларни олиб бориш зарур. Уларни тадқиқ қилмасдан туриб, тизимни самарали такомиллаштириб бўлмайди.

Тарихдан маълумки, жангчиларнинг ахлоқий-руҳий сифатларига ҳаттоки антик давр файласуфлари ҳам қизиқишган ва унга ўз муносабатларини билдиришган. Жумладан, Демокрит, Арестотел, Платон, Плутарх, Эврипид, Фукидид ва бошқалар. Айнан ахлоқий-руҳий омилдан оқилона фойдаланиш, жангни муваффақиятли ўтишини ва ғалабага эришишни белгилаб беради ва кам сонли армия ўзидан афзалликка эга бўлган қўшин устидан ғалаба қозонади-деб ҳисоблашган.

Масалан, Платон яхши аскар ҳаракатчан, жанговар қуролини аъло даражада ишлата олиши, жангда ғолиб бўлиши учун кураша олиши, кенг дунёқарашга эга бўлиши лозимлигини таъкидлаган. Файласуф ва лашкарбоши Ксенофонтнинг фикрига кўра, идеал жангчи идеал таълим-тарбия тизимида шаклланади.

Шунингдек, ахлоқий-руҳий тайёргарликнинг ажралмас таркибий қисми бўлган ахлоқ тушунчасини кўплаб атоқли аллома ва арбоблар Имом Бухорий, Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизий, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний, Абулхолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Муҳаммад Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Мирзо Улуғбек, Абу Райхон Бериуний, Ибн Сино, Маҳмуд Замаҳшарий, Алишер Навоий каби буюк аждодларимиз ўрганишган ва ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар. Уларнинг нуқтаи назарларига кўра, кишининг ахлоқи маърифати ва билимдонлиги билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, инсон қанчалик маърифатли бўлса, унинг хулқи шунчалик яхши ва мукамал ҳисобланган.

Хусусан, буюк мутафаккир ва қомусий олим Абу Али ибн Сино одамда ахлоқий хислатларни меҳнат, жисмоний ва ақлий тарбия билан узвий ҳолда шакллантиришни, уни инсон қилиб камол топтиришда асосий омил деб ҳисобланган.

Шунингдек, ахлоқий-руҳий тайёргарлик муаммоларини ҳал қилишда рус саркардаси А.Суворовнинг ишлари аҳамиятга молик. У ҳарбия тарбия тизимида асосий омил жангчи-одам тушунчасини жуда тўғри қўллаган. Хусусан, у шундай дейди, “Аскар – милтиқ техникасидай оддий механизм эмас, одамдир. Билимсиз аскар билан ҳеч қандай ютуққа эришиб бўлмайди”. Ташуббускорлик, фаҳмлилик, топқирлик, жангда оқилона ҳаракат қилиш, ҳар бир аскар ўз манёврини билиши, дўстлик, ўзаро ёрдам, ўзинг ўлсанг ҳам дўстингга ёрдам қил, аскар тўғрисида қайғуриш, унинг иносий қадрқимматини хурмат қилиш – А.Суворовнинг аскарни ахлоқий ва руҳий жиҳатдан тарбиялаш бўйича ёндашувини ташкил қилган.

Ушбу йўналишда япон самурайларининг юксак ахлоқий-руҳий сифатлари эслаб ўтилмаса тўғри

бўлмайди, аслида, япон жангчиларининг жанговар руҳига Бусидо (Жангчи йўли) кодекси катта таъсир кўрсатади. Унда буддизм, синоизм, Конфуций ва Мен-цзы тамойиллари бирлаштирилган. Айнан шу сабабли, Бусидо постулатларининг аксарият қисми жангда фидокорликка асослангандир. Мисол учун: “Урушда самурайнинг садоқати, агар вазифа талаб қилинган бўлса, душман ўқлари ва найзаларига боришдан қўрқмасдан, ўз ҳаётини қурбон қилишдир”.

Аммо, Амир Темурга ҳарбий стратегияда ахлоқий-руҳий омилдан моҳирлик билан фойдаланиш бўйича етадигани бўлмаган. Соҳибқирон “Куч билан бирни, ақл ва қатъият билан мингни енгиш мумкин”, деб айтган.

Тарихий маълумотлар шуни кўрсатмоқдаки, Темур ўзининг армиясидаги қатъий интизомни ушлаб туриш натижасида юксак ғалабаларга эришган. У жангчиларининг жанговар руҳига катта эътибор берган, қўшинлари тайёргарлиги тизимида турли хил оғир психологик ва узоқ сафар усулларини қўллаган. Шунингдек, ўз қўшинларида ахлоқий-руҳий тайёргарликни ташкиллаштиришда кураш тушиш, ов қилиш, от чоптириш, камондан отиш каби мусобақалар ва ўйинларни ҳарбий-муסיқий дасталарнинг сурнай, карнай, ноғора, довул каби мусиқий асбоблардан эртадан кечгача жангга чорлаган гумбур-гумбур овозлари ва жангчиларнинг қақириқлари остида ўтказиш усулидан фойдаланган³.

Ахлоқий-руҳий тарбия билан ахлоқий-руҳий тайёргарликни фарқига бориш учун тарбия ва тайёргарлик тушунчаларининг фарқини билиш лозим.

Тарбия (арабчадан – ривожлантириш; парвариш қилиш, ўстириш; ўргатиш; илм бериш)

1. Таълим, ахлоқ-одоб ва ш.к.ни ўргатиб, сингдириб, инсонни вояга етказиш, улғайтириш, ўстириш.
2. Инсонда иш-хунар, одобахлоқ ва ш.к.ни шакллантириш, ривожлантиришга, унинг жамиятда яшаши учун керак бўлган хислатларга эга бўлишини таъминлашга қаратилган ишамаллар мажмуи¹⁶.

Тайёргарлик 1. Тайёр ҳолга келиш, келтириш ишлари; тайёрлаш, тайёрланиш ҳаракати; ҳозирлик.

Миллий рух - миллатнинг ички руҳий ҳолати, кечинмалари, хис туйғулари, маънавий дунёси, ўй фикрлари, мақсад ва маслағи ҳамда кайфиятини ифодаловчи тушунчадир.

Миллий ифтихор - Миллатга хос моддий ёки маънавий ютуқ, муваффақият билан фахрланиш туйғусини ифодаладиган тушинча. У инсон маънавий камолотининг қирраларидан бирини намоён этади.

Миллий ғурур - шахс, ижтимоий гуруҳнинг муайян миллатга мансублигидан фахрланиш ҳисси. Бу туйғу ўзини-ўзи англашнинг шаклларида бири бўлиб, аждодлар қолдирган моддий, маънавий мерос, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳисси, кадр-қиммати, обрў эътиборидан фахрланиш ҳиссини ифодалайди. У шахс ва ижтимоий гуруҳ ҳулқ атворини муайян тарзда йўналтиради, тартибга солади.

Жанговар рух – ҳарбий хизматчилар ва бўлинмаларнинг оғир ва мурракаб вазиятда жисмоний ва руҳий зўриқишларни енгиб ўтиб, жанговар вазифани бажаришга шайлигини ҳамда ғалабага бўлган ишончини англадиган тушунча. Руҳий тайёргарлик ҳарбий хизматчиларнинг жанговар руҳини мустаҳкамлашда муҳим ўрин тутди. Анъанавий тарзда руҳий тайёргарликни жанговар тайёргарлик тизимидан, қўшинлар ўқувлари ва амалий парвозлардан ажратиб бўлмайди ва қўшинларнинг барча турдаги жанговар тайёргарлик жараёнлари ҳамда ўқув-жанговар фаолияти давомида амалга оширилади.

Руҳий тайёргарликнинг асосий мақсади ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий жамоаларнинг юқори асабий-руҳий, жисмоний ва руҳий зўриқишларга бардошлилик ҳамда оғир ҳамда экстремал

вазиятларда ҳаракатланиш қобилиятларини шакллантиришдир.

Жанговар тайёргарлик жараёнида жангдаги руҳий омилларни тиклаш учун қўмондонлик таркиби руҳий тайёргарликнинг турли усулларидан фойдаланиши лозим. Руҳий тайёргарлик усули деганда жангнинг руҳий омилларини моделлаштириш усуллари тушунилади.

Тизимлаштириш мақсадида улар қуйидаги белгилар бўйича таснифланади:

жангни моделлаштириш воситалари орқали;

модал таъсир этиш бўйича (кўриш, эшитиш, сезиш ва бошқа идроклар);

ҳарбий хизматчиларга таъсир этиш механизми бўйича.

Жангни моделлаштириш воситалари бўйича руҳий тайёргарлик қуйидаги усулларга ажратилади:

оғзаки-белгили, кўргазмали, компьютерли, тренажёрли, имитацияли, жанговар.

Оғзаки-белгили моделлаштириш давомида ҳарбий хизматчиларга иккинчи сигналлар тизими бўлмиш сўзлар, белгилар (ишора), ахборот маълумот тарикасидаги имо-ишоралар орқали таъсир этилиши амалга оширилади. Бу бўлиб ўтадиган жанг, кутиладиган қийинчиликлар, қўлланиладиган қурол-аслаҳа, унинг имкониятлари, эҳтимолий жароҳатланиш ва яраланиш турлари тўғрисида сўзлаб бериш. Имкон қадар мазкур моделлаштириш тури жанговар фаолият малакасига эга бўлган, нутқ сўзлаш маҳорати яхши ривожланган, жанг кўриниши (таърифи, тавсифи)ни ёрқин, таъсирчан ва жўшқин ифодалай оладиган ҳарбий хизматчи томонидан амалга оширилиши лозим.

Кўргазмали моделлаштириш давомида таъсир этиш турли предметларни кўрсатиш орқали амалга оширилади. Масалан, ўқотар ёки бошқа турдаги қурол-аслаҳаларнинг таъсиридан сўнг ўлдирилган ҳарбий хизматчининг манекени ёки автоматдан қаторасига ўқ узилган одам мурдаси манекени қаттиқ таъсир этади. Ҳарбий хизматчилар узилган оёқ ва қўл, қон, эзилган, чириб қолган тана аъзоларини кўриши ва кўникма ҳосил қилишлари зарур.

Компьютерли моделлаштириш давомида компьютерда ишлаш, ўйнаш ва бошқа вазифаларни ҳал этиш давомида жанг омилларини моделлаштириш орқали ҳарбий хизматчиларга таъсир этилиши амалга оширилади. Ушбу руҳий тайёргарликнинг тури самарасиздек туюлиши мумкин, бироқ ҳарбий хизматчиларда жанговар ҳаракатлар давомида тўсатдан юзага келадиган ўзгаришларга тайёрликни ривожлантиради, чунки компьютер технологиялари ҳар доим жангнинг янги шароитларини яратиш имконини беради: вақти (кун, тун), об-ҳаво шароитлари (кучли шамол, ёмғир, қор, туман ва ҳ.к.), иқлим шароитлар (тоғли ҳудуд, чўл, ҳаво намлиги, атмосфера босимининг юқори ёки пастлиги ва ҳ.к.) қўлланиладиган ҳарбий техника ва қурол-аслаҳалар, тирик кучлар ва техникаларнинг ўзаро нисбатлиги, жанг тури ва ҳ.к.

Тренажёрли моделлаштиришда ҳар хил маҳорат ва қобилиятларнинг ривожланишига ёрдам берувчи, техник воситаларни қўллаган ҳолда жанг омилларини моделлаштириш орқали таъсир этилиши амалга оширилади. Тренажёрлар ҳарбий хизматчиларнинг ҳарбий техникани қўллаш (фойдаланиш) бўйича аксарият ҳаракатларини автоматлаштириш имконини беради. Жанговар вазиятда ҳаракатларнинг автоматлаштирилганлиги ҳарбий хизматчига янада манёврли, моҳир бўлишга ва жанг шароитига киришиб кетишга ҳамда тирик қолишга имкон беради.

Имитацияли моделлаштиришда ҳарбий хизматчиларга таъсир этилиши жанговар вазиятнинг ташқи аломатларини имитация қилиш воситаларини қўллаш орқали амалга оширилади. Ушбу моделлаштириш тури дала ўқув майдонларида ўқув машқларда ясама мурдалар, узилган қўл оёқлар, вайрон бўлган ва ёнган бинолар, қонни имитация қилувчи махсус кимёвий эритма ва ўзига хос ҳид тарқатувчилардан фойдаланиш орқали қўлланилади.

Жанговар моделлаштиришда таъсир ўтказилиши жанг омилларини моделлаштириш, жанговар ҳаракатларни ташкиллаштириш ва олиб бориш учун қўлланиладиган жанговар техникалардан, курол-аслаҳалардан ва қўл остидаги воситалардан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Модал таъсир этиш қўидаги руҳий тайёргарлик усулларига бўлинади:

Ҳарбий хизматчининг руҳиятига эшитиш орқали таъсир этиш: Ваҳимали бақиришлар. Машқларнинг мураккаб босқичи вақтида кўпроқ қўлланилади: олдиндан тайёрланган ҳарбий хизматчилар тўсатдан бошқалар учун нолиётган ва бақираётган ярадорларни имитация қилишади. Тангликни провокацияли ҳайқириш орқали ошириш мумкин “Тошматовни танк босиб кетди!” ва ҳ.к.;

бонглар, кўнғироқлар, сиреналар ва ҳ.к. Ушбу таъсир этишни катта бўлмаган жойда – хона (иморат)ларда, пана жойларда қўллаш яхшироқ таъсир кўрсатади;

овоз ёзиб олувчи ва радиоэшиттириш воситалари. Ушбу ҳолатда жанг ва турли ўзига хос товуш (овоз, садо)лар (шовқин-сурон, гумбурлаш ва ҳ.к.) чиқарилади;

имитацион портловчи моддалар. Бу ерда портлаш кучи билан эмас, балки унинг таъсир этиш давомийлиги билан самарага эришилади.

Ҳарбий хизматчиларнинг руҳиятига кўриш орқали таъсир этиш: ёруғлик эффекти (таъсири) (портлашлар, чироклар, прожекторлар чакнаши). Қўйилган вазифани бажариш давомида кўзни қамаштириб, кўриш қобилиятини чеклаш, ёруғлик таъсири ёрдамида диққатни чалғитиш руҳият танглиги (зўриқиш)нинг ошишига олиб келади;

вайроналар, харобалар ва ҳ.к. Булар орқали жирканиш, кўрқув, тушкунлик хиссиётларини кўзгатиш билан қўйилган вазифани бажаришни талаб этиш орқали ҳарбий хизматчиларни салбий ҳис туйғуларни енгиб ўтишга ўргатиш мумкин.

Ҳарбий хизматчиларнинг руҳиятига ҳид сезгилари орқали таъсир этиш:

Ўқув рецептурали захарловчи моддалар билан захарланган ҳудудларни яратиш (масалан, аммиакли сув билан), бошқа ҳудудларни эса ундан устунлик қиладиган кучли кўнғилни айнитадиган, куйинди ва бошқа ҳидлар таратадиган ҳудудларда ҳарбий хизматчилар ҳимоя воситаларида ва уларсиз жанговар тайёргарлик саволларини машқ қилдириш орқали уларнинг фаолият шароитларини жанговар вазиятда юзага келадиган реал (аниқ) ҳолатларга яқинлаштириш мумкин.

Ҳарбий хизматчиларнинг руҳиятига сезгилар (рецепторлар) орқали таъсир этиш:

Ҳарбий хизматчи эшитиши ва кўришидан ташқари унда янги руҳий образлар (киёфа)ни шакллантириш учун бошқа сезгиларнинг ҳам аҳамияти катта. Ҳарбий хизматчи кўлида ўқдорилар, мина парчаси, снарядни ушлаб кўришга имкони бўлса, зарба тўлқинини сезса (ҳис қилса), ёнғин ва захарланиш ўчоғларида ҳаракатланса, унда жанг кўринишининг реал ва тўлиқ тасаввури ҳамда жанговар вазият омилларини енгиб ўтиш маҳорати янада ривожланади.

Ҳарбий хизматчиларнинг руҳиятига вестибуляр аппарати (бош ва гавда мувозанатини идора қиладиган орган) орқали таъсир этиш: Жанговар вазиятлар учун хос бўлган кўп ва тез кўчиб юришлар, тангликнинг юкори даражаси, тунги шароитларда ҳаракатланиш, ҳарбий техникадаги катта бўлмаган ёпиқ жой (бўшлик), ориентация қилишнинг оғирлиги, вестибуляр аппаратга бўлган талабларни оширади. Ҳар хил жисмоний машқлар (айланишлар, ўмбалок ошиш, брусларда ва турникда машқ қилиш, юкорида жойлашган чегараланган майдонда ҳаракатланиш, қоронғида (тунда) ҳаракатланиш) вестибуляр аппаратини мустаҳкамлайди ва ўз кучига ишончни шакллантиради.

Ҳарбий хизматчиларга таъсир этиш механизмлари бўйича руҳий тайёргарликнинг

усуллари куйидагиларга ажратилади: ишонтириш, мажбур қилиш, таъсир кўрсатиб ишонтириш, тақлид қилиш (ўхшатиш), кўникиш (ўрганиб қолиш), ўз-ўзини ишонтириш усуллари.

Шахсий таркибни жанговар ҳаракатларга руҳий тайёргарлик куйидаги усуллар билан амалга оширилади:

шахсий таркибни жанговар техникаларни бошқариш ва улардан фойдаланиш кўникмаларини ҳосил қилиш (автомобиллар, танклар, БТР ва ҳ.к.);

ҳарбий хизматчилар томонидан оловли, ишғол (хужумкор) ва бошқа турдаги тўсиқларни, шунингдек, маҳсус муҳандислик жиҳатдан қийинлаштирилган тўсиқлар ва мажмуаларни енгиб ўтишлари;

енгил сувости ғоввослик тайёргарлиги ва танкларни сув остида бошқариш, зирхли техникаларни сув устида бошқариш, десантчиларнинг сакраш тайёргарлиги;

овозли ва ёруғлик кўзғатувчи (таъсир этувчи)ларни, шунингдек, турли тренажёрлар, спорт анжомлари, ўқув комплекслари, шаҳарчаларни ва ҳ.к. қўллаш.

Шу билан бирга руҳий тайёргарлик усуллари асосида реал жанговар вазиятга ҳос бўлган **кескинлик** ва **тўсатданлик**, **хавф-хатар** ва **таҳлика** элементларини жанговар тайёргарлик жараёнига киритиш ва шахсий таркибнинг ушбу шароитда ўрганилаётган машқларни ва ҳаракатларни кўп мартаба машқ қилиш тамоийллари ётади.

Жанговар тайёргарлик жараёнида **кескинликка** турли қийинчилик туғдирувчи вазиятларни яратиш йўли билан жисмоний ва асабий-руҳий юкламаларни ошириш орқали эришилади. Жумладан:

жанг характериға мос интенсив ёруғлик ва овозли кўзғатувчиларни қўллаш;

маълумотлар ва вақтнинг танқислиги;

кун ва тундаги ҳаракатларни узлуксизлиги;

тунги шароитларда машғулотлар, шу жумладан ўқ отиш машғулотларини ўтказиш;

душманнинг доимий таъсири;

жанговар ҳаракатлар ташқи манзарасининг кўргазмалилиги (талофотлар, вайронагарчиликлар, ёнғинлар, мурдалар ва бошқалар);

замонавий жанговар ҳаракатлар характериға мос тўсиқлардан, ғовлардан, зарарланган ҳудудлардан ҳамда ёнғин ўчоқларидан давомли тарзда ва тез-тез ўтиш ва бошқалар.

Машғулотлар ва машқларни ўтказиш давомида **тўсатданлик** шахсий таркибдан унча узок бўлмаган масофада имитация воситаларини қўллаш билан таъминланади.

Шунингдек:

ҳисоб рақамлари, экипаж аъзолари учун қурол-аслаҳа, ҳарбий техниканинг “носозлиги”, “ишдан чиқарилиши” ва ҳ.к.лар ҳолатларини яратиш;

ҳарбий хизматчилардан тезкорлик ва фаоллик ҳаракатларини талаб қиладиган вазиятни яратиш ҳамда мазкур вазиятларни ривожлантириб бориш учун турли киритмаларни қўллаш;

турли тўсиқларни яширин тарзда тайёрлаш ва шахсий таркибнинг фаол ҳаракатланиши пайтида уларни қўллаш;

душманнинг фаол ва шиддатли ҳаракатланиши;

тўсатдан (кутилмаганда) жанговар тревогаларни ўтказиш; нотаниш ҳудудда машғулотлар ва

машқларни ўтказиш ва ҳ.к.

Жанговар тайёргарлик жараёнига **хавф-хатар** ва **тахлика омилларининг** киритилиши куйидагилар орқали эришилади:

Жисмоний хавф-хатар шароитларида ҳар хил қийин тўсиқларни енгиб ўтиш билан;

Имитацион снарядлар ва миналар портлаши вақтида фаол ҳужум ҳаракатларини амалга ошириш;

Тўлиқ экипировка (кийим-бош, анжом, қурол-аслаха) билан сувга сакраш ҳамда сувли тўсиқларни сузиб ва қўл бола воситалар билан кечиб ўтиш;

Муҳандислик ишларини бажариш учун сув остига тушиш;

Штатдаги снаряд билан отиш ва тунги вақтда отиш машқларини ўтказиш;

Ёндирувчи воситалардан фаол ҳимояланиш;

Ҳудуднинг ўқув имитация воситалари билан заҳарланган ҳудуд шароитида ишларни олиб бориш, позицияларни (жойни) жиҳозлаш ёки заҳарланган қурол-аслаха ва жанговар техникаларни дегазациялаш; босқичма-босқич жанговар машиналар ва транспорт воситаларининг ҳаракатланиши вақтида десант қилиб тушуриш ва пиёда ҳаракатлантириш;

Окопдаги ҳарбий хизматчи устидан танкда ўтиш ва десант сифатида танк устида ҳаракатланиш;

Қия ва хавфли манфий бурчакли қояларга тирмашиб чиқиш.

Ўқув жараёнларига турли қийинчиликлар ва хавфли вазиятларни киритиш аниқ жанг (жанговар ҳаракатлар) турига нисбатан амалга оширилади ва шахсий таркибнинг тажриба ҳамда қўрқувни енгиш бўйича ҳиссий-иродавий кўникмаларини орттирганлик даражасига мувофиқ ошириб борилади.

Рухий тайёргарлик вазифаларини бажариш ва қўшинларни ўргатиш амалиётига хавф-хатар ва таҳликали элементларни фаол киритилиши ҳарбий хизматчилар томонидан қўлланмалар, йўриқномалар ҳамда қўшин турлари бошқарув ҳужжатларида белгиланган хавфсизлик қоидаларини аниқ билиши ва риоя этилиши талаб этилади.

Машғулот раҳбарлари машғулотларга тайёргарлик кўриш давомида киритиладиган хавф-хатар ва таҳликали элементларнинг сони ва характерини белгилашлари, бахтсиз ходисаларни олдини олишга бўйича чораларни кўришга мажбурдирлар. Ушбу мақсадда машғулотлардан олдин режалаштириладиган тадбирлар ва қўлланиладиган имитация воситаларини кўпроқ малакага эга ва яхши тайёрланган ҳарбий хизматчиларни жалб қилган ҳолда текширилиши, шунингдек, воситачи ва имитация учун жавобгар 22 шахсларга батафсил йўриқнома берилиши, эвакуация хизмати ташкил этилиши лозим. Кундалик жанговар тайёргарлик жараёнида шахсий таркибнинг руҳий тайёргарлиги ҳар бир машғулотда ҳарбий хизматчиларни маълум бир руҳий чиниқтириш элементларини ўрганиб чиқиш билан амалга оширилади.

Жанговар тайёргарлик жараёнида ҳарбий хизматчи билиши ва имкон даражасида унинг организмга ва руҳиятига таъсир этувчи жанговар вазиятга (шароитга) хос барча спектрларни ҳис этиши лозим (кўриш, эшитиш, ҳид билиш, сезиш, таъм сезгиси, ва.ҳ.к.), уларга тўғри жавоб қайтаришга ва мазкур шароитларда фаол ҳаракат қилишни ўрганиб олиши лозим. Асосий эътиборни ҳар қандай қутилмаганлик (тасодиф) ҳолати ҳарбий хизматчи учун оддий ҳолдек бўлиши, ҳар қандай қутилмаганликлар қоида ва қонунийлик, вазиятнинг тўсатдан ўзгариши эса – оддий ҳол даражасига етказишга қаратиш лозим. Жанговар тайёргарлик жараёнида жангчида муҳим руҳий сифатларни шакллантириш усуллари турличадир. Бу асосан офицерларнинг услубий маҳоратлари ва қўшинлардаги ўқув-моддий базанинг ҳолатига боғлиқ. Машғулотларда ва ўқувларда кескинлик, тўсатданлик, хавф-хатар ва таҳлика вазиятларини яратиш асосий

мақсад эмас. Балки жангчининг вазиятга муносабат билдириш қобилиятини ошириш орқали унинг юқори руҳий юкламалар шароитида фаол ҳаракатланиш ва шу билан бирга қийинчилик ҳамда салбий руҳий ҳолатни енгиб ўтишдаги иродавий ҳаракатлар бўйича зарурий тажрибаларни орттиради, унда дадиллик, барқарорлик, қатъиятлилик, ботирлик каби иродавий сифатларни шакллантиради.

Руҳий тайёргарлик ҳарбий хизматчиларнинг командир раҳбарлигида ҳамда жанговар тайёргарлик ва тарбиявий ва мафкуравий ишлар органлари билан ҳамкорликда амалга оширилади, шунинг учун ҳам ҳарбий хизматчиларни **руҳий тайёрлаш шакллари алоҳида эмас, балки, жанговар тайёргарлик машғулотларида ахлоқий-руҳий тайёргарлик шакллари билан параллелдир.**

Самарали руҳий тайёргарлик ҳарбий хизматчиларнинг жанговар фаолияти самарадорлигининг муҳим шarti бўлиб, жанговар ҳаракатларни олиб бориш давомида ва якунида руҳий турғунликни кафолатлайди. Юқорида қайд этилган руҳий тайёргарлик усулларининг асосий қисми жанговар тайёргарлик раҳбарий ҳужжатларида қайд этилган, лекин қуйи поғонадаги соҳага масъул мансабдор шахслар томонидан мазкур раҳбарий ҳужжатлар талабларини бажаришда сусткашликка йўл қўйилмоқда. Қуролли Кучлар тинчлик даврида урушга тайёрланиши ва шунинг натижасида юртда осойишталик таъминланиши ҳақиқат. Мазкур ибора асрлар давомида ўз тасдиғини топиб келмоқда.

Демак, **ахлоқий-руҳий тайёргарлик** – ижтимоий мавқеидан қатъий назар ҳарбий хизматчиларни, уларнинг оила-аъзоларини, ҳарбий жамоаларни, қўшин турларини ва армияни юксак ахлоқий-руҳий сифатларини яратишга ва мустаҳкамлашга қаратилган, қўмондонлар, командирлар (бошликлар) томонидан қонунларга, жанговар низомларга таянган ҳолда ва ижодий ёндашилиб ташкиллаштириладиган ва ўтказиладиган тадбирлар мажмуи¹⁸.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, барча давр ва замонларда ахлоқий-руҳий тайёргарлик армиянинг жанговар руҳини кўтариш, ҳарбий хизматчиларда ватанпарварлик, ботирлик, чидамлилик, ҳалоллик, виждонлилик каби сифатларни ҳосил қилишнинг муҳим воситаси бўлиб келган.

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистон армиясидаги ахлоқий-руҳий тайёргарликни замон билан ҳамнафас равишда такомиллаштириб бориш йўлида, аввало, тадқиқ қилинаётган соҳадаги мавжуд вазиятни синчиклаб ўрганиб чиқиш лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 10.01.2018 й. 03/18/458/0537-сон.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги “Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида”ги 436-II-сон Қонуни. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 19.04.2018 й. 03/18/476/1087сон. 24.07.2018 й. 03/18/486/1559-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг маънавий-маърифий савиясини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3898-сон қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 08.08.2018 й. 07/18/3898/1622-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 й. 6-сон. 70-модда.
5. А.Суворов Наука Побездать. http://www.100bestbooks.ru/files/Suvorov_Nauka_pobezhdatt.pdf.

6. А. Свечин. Эволюция военного искусства. http://militera.lib.ru/science/svechin_2a/index.html,
7. Уолкер. Чингиз-хан. Ростов-на-Дону: 1998. 210 с. <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=933199>.
8. Ж. Раҳимов. Амир Темур. Адолат ва қудрат тимсоли. Илмий-тарихий китоб. Т.: 2017. Б. 24-98.,
9. Темур тузуклари. [www. Temur tuzuklari.uz](http://www.Temur_tuzuklari.uz).
10. Уралов Х.Б., Ашуров Ш.С. “Ахлоқий-руҳий тайёргарликнинг умумий тавсифи”. Мақола. Ахборот-коммуникация технологиялари ва алоқа ҳарбий институти “INNOVATION NECHNOSYSTEMS” илмий техник журнали 1(5)-сон декабр 2021 йил. 136-142 бет.
11. Уралов Х.Б., Ашуров Ш.С. “Айрим илғор хорижий армияларда ахлоқий-руҳий тайёргарликка бўлган ёндашувлар”. Мақола. Ахборот-коммуникация технологиялари ва алоқа ҳарбий институти “INNOVATION NECHNOSYSTEMS” илмий техник журнали 1(5)-сон декабр 2021 йил. 143-150 бет.
12. Transfer equation for the strain rate tensor and description of an incompressible dispersed mixture (incompressible fluid) by a system of equations of dynamic type Yuldashov, A., Abdisamatov, O., Abdullaev, B., Dustova, S. E3S Web of Conferences, 2021, 264, 03025
13. Modeling of heat exchange processes in the Metanetka bioenergy plant for individual use Sharipov, L.A., Imomov, S.J., Majitov, J.A., ...Pulatova, F., Abdisamatov, O.S. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 2020, 614(1), 012035
14. Numerical solution of nonlinear integro-differential equations Shodmonova, G., Islomov, U., Abdisamatov, O., ...Kholiyorov, U., Khamraeva, S. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2020, 896(1), 012117
15. Optimization of agricultural lands in land equipment projects Khamidov, F.R., Imomov, S.J., Abdisamatov, O.S., ...Ibragimova, G.Kh., Kurbonova, K.I. Journal of Critical Reviews, 2020, 7(11), pp. 1021–1023